

Kultura i identitet Bugara u Zagrebu

Goran-Pavel Šantek i Ana Antolković

1. Pregled bugarskog doseljavanja u Hrvatsku

Na različite su načine Bugari i Hrvati kroz povijest bili u konatktu, a interakcije su pratile i sporadične i ograničene imigracije u područja gdje živi druga skupina. No te migracije zbog povijesnih ograničenja nisu istražene, dok su prve sljedeće značajne i organizirane migracije, one u kojima bugarski doseljenici stižu na područje današnje Hrvatske bježeći pred Osmanlijama, istražene jako slabo. Tek su kasnije migracije, koje su uslijedile od 19. stoljeća nadalje, dobro proučene i sistematizirane su u pet stadija.

1. Prvi se odvijao u drugoj polovici 19. stoljeća,
2. Drugi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće,
3. Treći između Prvog i Drugog svjetskog rata,
4. Četvrti tijekom Drugog svjetskog rata,
5. Peti od kraja Drugog svjetskog rata do 1980-ih kada je useljavanje u Hrvatsku počelo stagnirati.

Posljednju fazu, koja je trenutno u tijeku, možemo nazvati šestom.¹

1. stadij

U drugoj polovici 19. stoljeća migracije su bile rezultat suradnje hrvatskih i bugarskih intelektualaca i političara te njihovih zajedničkih kulturnih i političkih interesa. U skladu s južnoslavenskom ideologijom hrvatskog narodnog preporoda u 19. stoljeću u Hrvatskoj je procvao interes za bugarsku tematiku. Primjerice, počela su se prevoditi djela

¹ J. GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Bugarski vrtlari: refleksije o povijesti urbanog vrtlarenja u Hrvatskoj, *Studia ethnologica Croatica* 27 (2015) 71.

bugarskih književnika i političara, objavljivati izvorna djela o bugarskoj povijesti, jeziku i narodnoj kulturi i slično. Kao rezultat bliske suradnje organiziran je dolazak bugarskih studenata u Zagreb i upis na Sveučilište u Zagrebu. Godine 1862. prva skupina od osam bugarskih studenata započela je studij na Sveučilištu u Zagrebu, a mnogi drugi stižu po oslobođenju od Turaka, nakon 1878. godine.² Tipološki se ovo može definirati kao povremena ili privremena seoba Bugara u Hrvatsku.³ Ova migracija nam potvrđuje kulturni i edukativni značaj Zagreba za stanovnike zemalja jugoistočne Europe te privlačnost koju je imao za intelektualce iz sve slabijeg Osmanskog carstva, kao jedno od središta mnogo stabilnijeg Habsburškog carstva te kulturnom i jezičnom bliskošću južnoeuropskim Slavenima pa tako i Bugarima.

2. stadij

Drugo značajno doseljavanje Bugara dogodilo se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i imalo je drugačija strukturalna obilježja. Ovi su Bugari bili ekonomski imigranti, seljaci čije je primarno polje djelatnosti bilo vrtlarstvo, a čije je useljavanje bilo dio šire europske migracije bugarskih vrtlara. Kao i općenito u Europi, bugarski vrtlari naselili su se u blizini urbanih središta, koja mogu podržavati njihove gospodarske aktivnosti. U Hrvatskoj su posebno značajna naselja Bugara nastala kod Zagreba, Slavonskog Broda, Osijeka, Vukovara, Vinkovaca itd. Točan broj doseljenika teško je utvrditi, ali iz svih podataka kojima raspoložemo možemo zaključiti da ih je bilo najmanje nekoliko stotina. Zanimljivo je da su u Hrvatskoj su bili tijekom gospodarske sezone, što za vrtlare znači između ranog proljeća i kasne jeseni, kada su odlazili u Bugarsku prezimiti. Tipološki se ova migracija može nazvati sezonskom translokalnom migracijom, a ovi Bugari sezonskim transmigrantima. Treba reći da je tijekom vremena za neke Bugare ova seoba postala stalnom i nastanili su se u Hrvatskoj. Kako se bugarski imigranti nisu raspršili u prostoru, već su naselili manje, ograničeno područje formirali su kolonije. To im je omogućilo da budu homogena i kompaktna zajednica, što je kasnije utjecalo na ritam njihove asimilacije. Općenito, ovu migraciju možemo definirati kao dobrovoljnu, ekonomsku, ulančanu i

² N. KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ, 'Bugarske pjesme' Augusta Harambašića, u *Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike*, Zagreb 2003., 163-178.

³ J. GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Bugari u Hrvatskoj: migracije, situiranost, identifikacijske strategije i prakse, u *Hrvati i Bugari kroz stoljeća. Povijest, kultura, umjetnost i jezik*, Zagreb 2013, 293-319.

homogenu.⁴ Treba istaknuti i da je ova migracija samo jedan ogranak migracije Bugara vrtlara diljem Europe u tom razdoblju, kada se počelo zbog industrijalizacije povećavati stanovništvo gradova, uslijed toga i specijalizirati poslovi, a posebne vještine Bugara u vrtlarstvu te slična klima, tlo i bilje u Hrvatskoj i Bugarskoj uspješan su rad i ovu ekonomsku migraciju prilično pospješili.

3. stadij

Sljedeći val bugarske imigracije dogodio se u godinama neposredno prije početka Drugog svjetskog rata. Nastao je opet od vrtlara – prema nekim procjenama samo oko Zagreba bilo ih je gotovo tisuću, ali i od akademskih migranata sličnih onima iz 19. stoljeća. Ovako veliko povećanje Bugara u Zagrebu zasigurno ima više razloga, a kako i dalje prednjače oni s ciljem obrazovanja i ekonomski migranti možemo zaključiti da je Zagreb, iako više nije bio dio Habsburškog carstva i dalje ostao privlačan za bugarske studente i vrtlare. To može biti objašnjeno na više načina, no neki se razlozi trebaju tražiti u političkim ciljevima Kraljevine SHS i Jugoslavije spram drugih zemalja i naroda u regiji, ali i političkom, društvenom i ekonomskom nestabilnošću u Bugarskoj u tom razdoblju.

4. stadij

Četvrti stadij dogodio se tijekom Drugog svjetskog rata. Zbog političkih prilika i izvrsnih odnosa između Hrvatske i Bugarske, početkom 1940-ih u Zagreb je stiglo na studij mnogo mladih Bugara, prema nekim procjenama njih nekoliko stotina.⁵ U istom razdoblju u Zagreb dolaze brojni bugarski umjetnici, npr. operni pjevači, koji aktivno sudjeluju u kulturnom i umjetničkom životu Zagreba i Hrvatske.⁶ Naravno, ovo se sve zbiva u kontekstu Drugog svjetskog rata u kojemu se u ratom podijeljenoj Europi propagirala kulturna i svaka druga suradnja savezničkih zemalja.

⁴ J. GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Bugarski vrtlari: refleksije o povijesti urbanog vrtlarstva u Hrvatskoj, *Studia etnologica Croatica* 27 (2015) 75.

⁵ J. GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Bugarski vrtlari: refleksije o povijesti urbanog vrtlarstva u Hrvatskoj, *Studia etnologica Croatica* 27 (2015) 76.

⁶ M. BARBIERI, *Bugarski pjevači na hrvatskoj opernoj sceni*, Zagreb 2006., 1-303.

5. stadij

Peti stadij započeo je nakon Drugoga svjetskog rata i trajao je do 1980-ih kada doseljavanje u Hrvatsku stagnira i postaje sporadično. Nakon kraja Drugog svjetskog rata se nastavio dolazak bugarskih studenata i umjetnika, ali je zaustavljen 1948. godine, nakon rezolucije *Informbiroa*, kojom su prekinuti politički i drugi odnosi između Jugoslavije i ostalih zemalja Istočnog bloka. Političke tenzije između Jugoslavije i Bugarske uzrokovale su ekonomske, kulturne i druge sankcije između dviju zemalja no posebno je teško bilo pojedincima kao pripadnicima manjina. Izrazito su teška vremena ovo bila za Bugare u Hrvatskoj. Proglašeni su narodnim neprijateljima, stavljeni pod strogi nadzor represivnog aparata, a nekima su oduzeti i građanski dokumenti te ukinuta neka gospodarska prava. Kako je uz to socijalistička država izrazito favorizirala industriju gospodarske djelatnosti poput vrtlarstva „na stari način“ počele su propadati, a samim time su i vrtlari gotovo nestali.

6. stadij

Danas postoji samo nekoliko bugarskih obitelji ili njihovih potomaka koji se bave vrtlarstvom i organizirani su kao obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo (OPG). Suvremena migracija Bugara u Hrvatsku individualna je i sporadična te gotovo isključivo vezana uz sklapanje braka ili zaposlenje.⁷ Posebno zanimljiva može biti nova sportska migracija, u kojoj u Hrvatsku kao nogometno uspješnu zemlju u svjetskim okvirima dolaze bugarski dječaci već u vrlo ranoj dobi te zajedno s obiteljima postaju specifična vrsta ekonomskih migranata.⁸

⁷ J. GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Bugarski vrtlari: refleksije o povijesti urbanog vrtlarstva u Hrvatskoj, *Studia etnologica Croatica* 27 (2015) 77.

⁸ Usp. <https://www.24sata.hr/sport/dinamovci-odusevili-na-velikom-turniru-tuje-i-sin-omiljenog-modrog-brazilca-i-dva-bugarina-903340>

2. Bugari u Hrvatskoj – osnova za suvremene studije

Posljednja faza spomenuta kod Grbića Jakopović klasifikacije bit će predstavljena i analizirana kroz dvije studije slučaja utemeljene na izvornom istraživanju u glavnom gradu Hrvatske Zagrebu. Studije se temelje na polustrukturiranim intervjuima i duljim otvorenim razgovorima s dvoje stalnih migranata, visoko cijenjenih u bugarskoj zajednici u Hrvatskoj, koji su u drugoj polovici 20. stoljeća iz Sofije emigrirali u Zagreb. Ovim se studijama želi (1) dobiti vrijedan uvid u to kako oni vide i propituju svoj identitet te identitet bugarske zajednice u Zagrebu te (2) bolje upoznati trenutnu situaciju i potencijal za budućnost Bugara u Zagrebu, koji su izloženi snažnim asimilacijskim procesima. Također, ukratko će se iznijeti neke spoznaje o bugarskim studentima u Zagrebu, studentima studija bugarskoga jezika i književnosti na Sveučilištu u Zagrebu te potomcima bugarskih vrtlara, kao adekvatan primjer propitivanja identiteta osoba iz miješanih (bugarsko-hrvatskih) brakova.

Cilj je u studiji otkriti i predstaviti što Bugari u Hrvatskoj izabiru prakticirati i koristiti iz bugarskog kulturnog repertoara, što ističu kao ključne elemente bugarskog nacionalnog, kulturnog i jezičnog identiteta, kako isti nastoje zadržati te zašto ga u nekim slučajevima gube ili pak transformiraju u hibridni ili multietnički. Kako se može vidjeti, studiji nije cilj samo otkrivanje onoga što se ističe kao ključni elementi vlastitog identiteta, već i kako se ovi elementi koriste.⁹

U studiji se prate i odnosi između osobnog i institucionalnog održavanja identiteta, npr. kako oni utječu i oblikuju jedno drugo. To je naglašeno u raspravi jer su intervjui s Bugarima u Zagrebu pokazali da se iskustvo osobnog identiteta formira kroz njihove prakse i narative kao

⁹ F. BARTH, Uvod, u *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Long Grove 1998, 9-38.

članova zajednice zagrebačkih Bugara. Zajednica se otkriva kao kamen temeljac čak i za prijenos identiteta osobnim rođacima jer bez tečajeva jezika, umjetničkih izložbi, izvedbi običaja ili tradicionalnih radionica kuhanja, stjecanje identiteta zajamčeno je teže. Na neki način, kroz osobne priče i sjećanja na život u Bugarskoj i Hrvatskoj tijekom gotovo 60 godina, ovaj rad također koristi i atribuirana antropologiju sjećanja.

3. Bugari u Zagrebu – identitet i njegove odrednice

Istraživačka osnova za ovu studiju su intervjui s dvoje stalnih bugarskih useljenika u Hrvatsku, točnije u Zagreb. Prva sugovornica je Diana Glasnova, 64-godišnja novinarka, a drugi je Raško Ivanov, 75-godišnji umirovljenik, koji je sada na čelu Nacionalne udruge Bugara u Hrvatskoj, a nekada je radio u kazalištu u Zagrebu. Cilj nam je bio identificirati načine prenošenja i zadržavanja njihovog bugarskog identiteta i kulture u Zagrebu i Hrvatskoj. Oba kazivača su rođeni u Bugarskoj, u Zagreb su stigli iz Sofije, a za migraciju su imali osobne razloge.

Diana Glasnova, zajedno sa svojom užom obitelji, živi u Zagrebu od 1996. godine. Razlozi dolaska bili su osobni, a kako je izjavila „ničim nije bila vođena“. Trenutno je glavna urednica „Rodne riječi“, službenog glasila Nacionalne udruge Bugara Hrvatske, u kojoj obnaša dužnost potpredsjednice.

Raško Ivanov u Hrvatsku je stigao 1968. godine i, kako je naglasio, 1. srpnja 2018. godine (razgovor je vođen krajem 2018. godine) navršilo se točno pedeset godina otkako se nastanio u Hrvatskoj i počeo živjeti u Zagrebu. Razlozi dolaska bili su i osobni. Naime, imao je tetku u Zagrebu, kojoj je došao samo u posjetu, no odlučio je ostati u Hrvatskoj. Nakon nekog vremena osnovao je svoju obitelj u Zagrebu te radio u „Zagrebačkom kazalištu mladih“ do umirovljenja.

Raško Ivanov je zajedno s nekolicinom entuzijasta, Diana Glasnova je jedna od njih, osnovao „Rodnu riječ“, s glavnom svrhom da časopis educira bugarsku dijasporu i Hrvate o bugarskoj prošlosti, posebno o bugarsko-hrvatskim odnosima kroz povijest. Dobro se u časopisu pokrivaju sve aktualne teme bugarsko-hrvatskih odnosa i informiraju i educiraju svi hrvatski građani o odnosima Bugarske i Hrvatske. Tijekom razgovora Ivanov i Glasnova u više su navrata istaknuli malo-

brojnost bugarske nacionalne manjine u Hrvatskoj, te razloge njihovog doseljavanja u Hrvatsku. Razlozi su, kako su rekli, drugačiji od onih mađarske manjine, čija brojnost i kompaktnost u nekim sredinama doprinosi stvaranju jače baze ljudi spremnih uključiti se i sudjelovati u aktivnostima nacionalne udruge. „Sve te manjine koje su brojčano jake imaju jezgru, uporište. Ima sela u kojima su svi stanovnici Mađari... A put njihovog dolaska bio je sasvim drugačiji. Bila je i ista država... U ruralnim područjima je to čvrsto. I imaju uporište jer su ogromne skupine. Bugara, pak, ima samo 365 ili 366“ (Raško Ivanov).

Sugovornici su, ponekad, isticali i političke pritiske na Bugare u bivšoj Jugoslaviji, koji su uzrokovali promjenu imena i prezimena u hrvatske, srpske ili makedonske inačice ili izjašnjavanje Jugoslavenima, Makedoncima i sl., na državnim popisima stanovništva, kako bi se sakrilo da su identitetom Bugari. Raško Ivanov je istaknuo neke situacije u kojima se u obitelji tražilo da se ne govori bugarski: „Jer je bio taj pritisak sa srpske strane. Bilo je mješovitih brakova, majka Hrvatica, a otac Bugarin i govorilo se da je bolje ne govoriti bugarski ako želiš imati dobar život. To je bilo obeshrabrujuće za one koji su znali bugarski, ali su nastavili govoriti kod kuće. Ali, od početka je to bilo slabo...“ (Raško Ivanov).

I Ivanov i Glasnova otvorili su pitanje odrednica bugarskog identiteta i od čega se taj identitet u osnovi sastoji. Glasnova u svojoj knjizi „Bugarski vrtlari u Hrvatskoj“¹⁰ ističe problem da bugarski identitet definiraju pojedinci i za pojedince. Identifikacijske odrednice koje ona ističe su (neka vrsta) etničkog nasljeđa i „osjećaj da ste dio bugarske nacionalnosti“.¹¹ U knjizi se također koristi nekim bugarskim znanstvenim pristupima identitetu Bugara i njegovom definiranju te pomoću njih pokušava identificirati broj bugarskih vrtlara u Zagrebu nakon 1991. godine. Sukladno tome, tumačenje se temelji na istraživanju sastavnica imena, endogenih podrijetlom, bugarskom nacionalnošću i znanjem bugarskog jezika.¹² Istraživanje napravljeno za knjigu Glasnove također je pokazalo da je službena statistika o broju bugarskih vrtlara u Hrvatskoj od 1945. do 1991. godine neprecizna jer su se mnogi od njih izjasnili kao druge nacionalnosti a ne kao Bugari. Osobito nakon 1945. godine mnogi su se Bugari izjašnjavali kao Makedonci, jer je Makedonija bila dio Jugoslavije, što im je pomoglo da izbjegnu represiju jugoslavenske države. U kasnijim popisima stanovništva mnogi Bugari su se izjašnjavali kao Jugoslaveni ili Srbi. „Mnogi imaju bugarsko

¹⁰ D. GLASNOVA, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, Zagreb 2014., 1-407.

¹¹ D. GLASNOVA, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, Zagreb 2014., 116.

¹² D. GLASNOVA, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, Zagreb 2014., 116.

podrijetlo, ali se ne izjašnjavaju kao Bugari. Razlozi su različiti, inercija, identifikacija kao Jugoslaveni ili Makedonci u bivšoj Jugoslaviji, budući da su Makedonci bili jedna od temeljnih nacionalnosti u Jugoslaviji, bilo je vrlo oportunistički, ili se nisu izjasnili bilo koje nacionalnosti, što je bilo moguće i po zakonu. To su neki od razloga zašto se ne može znati točan broj Bugara u Hrvatskoj“ (D. Glasnova). I danas je teško napraviti procjenu, npr. neki se osjećaju Bugarima, neki iz miješanih brakova izjašnjavaju se samo po toj drugoj nacionalnosti, iako znaju za svoje bugarsko podrijetlo, itd. Očito je da postoje ozbiljna pitanja o bugarskom identitetu i kako ga treba definirati i prenositi. Kako reče Raško Ivanov: „Postoji samo taj popis [vrlo upitan] (dodala koautorica Ana Antolković). Osim toga, na popisu se svatko može izjasniti o svojoj nacionalnosti samo po svojim osjećajima, bez ikakvog dokumenta ili dokaza da ima bugarske ili bilo koje druge korijene. Štoviše, tijekom rata u Hrvatskoj 1990-ih mnogi su se Srbi izjasnili (na popisu) kao Bugari. Sve je to vrlo upitno“.

U Hrvatskoj postoji veliki broj nacionalnih manjina, pa se zbog toga održavaju redoviti i pod pokroviteljstvom države ili lokalne samouprave „manjinski sajmovi“ s raznim kulturnim i kulinarskim manifestacijama. Predstavljanje nacionalnog identiteta hranom vrlo je popularno, no bugarska kuhinja redovito je zastupljena kuhanjem samo jedne osobe: Diane Glasnove. Ostali članovi zajednice sudjeluju na druge načine, npr. radom na štandovima tijekom sajmova ili dijele i prodaju pripremljenu hranu. Diana Glasnova je nezadovoljna što drugi članovi bugarske zajednice nisu spremni pripremati tradicionalnu bugarsku hranu za ove manjinske festivale; samo je jednom napravljena iznimka od Bugarke iz drugog hrvatskog grada koja je pomogla u kuhanju. „Uvijek me, kad je nešto, zovu i traže da pripremam nešto bugarsko. Kad smo na Zrinjercu [jedan park u centru Zagreba, često se koristi za ovakve manifestacije (prim. Goran Šantek)], kad tamo je taj dan nacionalnih manjina sa slavljinama, i tu imamo svoj štand, sve što ima ja spremam. Sve sama spremam. Treba mi jedan dan i noć, da sve to skuham, normalno do pet ujutro pa da u sedam imamo sve na štandu. Nema druge. Prave Bugarke koje su tu su ili super dame, neće se time zamarati ili ne znaju kako kuhati tradicionalnu hranu ili ima nešto drugo... Baš ove godine [2018.] jedna gospođa mi je pružila ruku, iako ne živi u Zagrebu, i pomogla mi je s hranom“ (Diana Glasnova).

Čini se važnim spomenuti da studenti bugarskog jezika i književnosti Sveučilišta u Zagrebu redovito pripremaju bugarsku hranu za bugarske državne praznike koji se obilježavaju na Katedri za bugarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Jedna od autorica ovog članka, Ana Antolković, kao studentica je i sama pripremala bugarsku

hranu za neke bugarske državne praznike, te može potvrditi da među studentima postoji veliki interes za bugarsku hranu te da je ovo moderan i uspješan način promocije bugarske kuhinje i kulture.

Bugarski identitet u obiteljima Ivanov i Glasnova također se održava učenjem i prakticiranjem bugarskog jezika. Ističu da vrlo rijetko koji potomak bugarskih vrtlara u Zagrebu govori bugarski. Djeca Ivanova i Glasnove (koji su druga generacija u Zagrebu) dobro govore bugarski, ali treća generacija (njihovi unuci) ga ne govori; kako kažu, to je zbog njihove mladosti. Njihova ljubav prema bugarskim pjesmama i rekvizitima, zajedno sa zanimanjem za razgovore koje Glasnova vodi sa svojom djecom na bugarskom, smatra se dokazom da će i treća generacija voljeti bugarski i tečno ga govoriti.

“Još su mali, jedan ima tri i pol godine, a drugi šest godina. Znaju i razumiju pjesme koje im pjevam ili druge stvari, poput šala. (...) Starijem unuku je to jako smiješno i šali se s tim. On zna da sam ja negdje iz Bugarske, ali mu to nije jasno. Ali da, mogu reći da mu je to zanimljivo, ili ponekad kad moram razgovarati sa sinom, uhvati nešto i poslije pita: 'Tata, tata, što je baka rekla?’” (Diana Glasnova).

Časopis Rodna riječ, knjižnica u prostorima Nacionalne udruge Bugara Hrvatske te okupljanja povodom bugarskih državnih praznika glavne su kulturne aktivnosti spomenute udruge. Glasnova i Ivanov, kako je ranije rečeno, zauzimaju visoke položaje u hijerarhiji udruge i članovi su uredništva časopisa. Kulturno djelovanje udruge nije usmjereno samo na ljude bugarskog podrijetla, već na sve ljude u Hrvatskoj koje zanima Bugarska i hrvatsko-bugarski odnosi u suvremenosti i kroz povijest. Ivanov i Glasnova kao potencijalno najveći problem za udrugu i njezinu budućnost u Hrvatskoj vide slabu participaciju članova u aktivnostima udruge. Glavni razlog za zabrinutost je što mladi naraštaji Bugara u Hrvatskoj nisu previše zainteresirani za udrugu i njezine aktivnosti, ne dolaze na manifestacije, ne uče svoju djecu o bugarskoj kulturi i jeziku. Kao dobri primjeri za to spominju se Bugari koji su u Zagreb stigli prije gotovo deset godina, ali nisu pokazali nikakav interes za udrugu i njezine aktivnosti.

“Mlade generacije imaju slab interes. Dođu za Božić. Onda bude 50-60 ljudi, a naši su prostori puni. Osim toga, kad nekoga trebaš, ima raznih izgovora: moram kod frizera, imam odlazak liječniku, itd., itd.” (Raško Ivanov).

"Kada govorimo o tome što će biti s bugarskom zajednicom sutra, volim reći da ih neće biti. Jer, ne mogu se sjetiti kad mi je došla mlada osoba i rekla mi da je zanima knjižnica, da želi pročitati nešto za sebe ili svoju djecu itd." (Diana Glasnova)

Sve se pokazuje i u problemima koje imaju s pronalaženjem sljedeće generacije voditelja u svojoj udruzi ili pronalaženjem osobe koja je spremna biti sljedeća upraviteljica iste. Kao glavni razlog tog problema naveli su mali broj članova zajednice.

"Zašto isti problem nema češka ili mađarska zajednica? Imaju, ali ima ih puno... Znači, ako nekome nije interesantno, ima jedan ili dvoje koji jesu... A mi smo tako mala zajednica. A kad je Raško rekao „moj nasljednik“, nisam imao pojma tko bi to mogao biti. To bi trebala biti osoba koja ima pred sobom 40-ak godina rada, s puno energije i entuzijazma. To znači da je to osoba koja bi sada trebala imati između 35 i 55 godina; treba biti voljna kandidirati se i postati predsjednica i predstavnica Nacionalne udruge Bugara u Hrvatskoj, ali ne vidim nikoga... Dokle god možemo, ići će..." (Diana Glasnova).

Brza integracija u hrvatsko društvo, zbog prihvaćanja domicilnog načina života, slabija uporaba bugarskog jezika, jaka želja za dobivanjem hrvatskog državljanstva te nestanak vrtlarskih tvrtki prije 1991. godine, pridonijeli su da potomci bugarskih doseljenika imaju slab ili hibridni identitet. Uglavnom su svjesni da su im preci Bugari i od njih uče bugarski jezik i kulturu, od dječjih priča do pripremanja tradicionalne hrane. Okupljanja u organizaciji Nacionalne udruge pomažu im u uspostavljanju koherentnosti zajednice, ali, kako ističu, ne tako uspješno kao što je to situacija u slučaju mađarske i češke zajednice, koje su „jako dobro organizirale svoj društveni život“ (Raško Ivanov) .

Kao bitan razlog slabog interesa za aktivnosti zajednice, Glasnova ističe suvremeni način života, koji srednjim i mlađim generacijama ne ostavlja puno vremena za aktivno sudjelovanje u životu bugarske zajednice: „Kad ljudi nisu organizirani, kad se ne slavi zajedno, kad ne idu negdje zajedno, npr. na ekskurziju, kad su samo službeni susreti, nije čudno da mladi nisu zainteresirani... Uostalom, danas svatko na svom poslu provede oko dvije trećine dana, a kada dođete kući, recimo oko sedam navečer, naravno, da nemate ni želje ni volje ići na još jedan sastanak Nacionalne zajednice Bugara.“ (Diana Glasnova).

Raško Ivanov, voditelj Nacionalne udruge, ističe rad Diane Glasnove kao primjer kako raditi za zajednicu. Njezina knjiga o bugarskim

vrtlarima u Zagrebu „znatno je podigla moral zajednice u Zagrebu i Hrvatskoj“ (Raško Ivanov) i pomogla da se neki ponovno upoznaju sa svojim bugarskim podrijetlom, jezikom i identitetom. Ta knjiga, zajedno s drugim publikacijama, posebice s časopisom *Rodna riječ*, pridonijela je da Bugari u Hrvatskoj postanu vidljiviji i samosvjesniji, ali općenito udruga nije zadovoljna kvalitetom i kvantitetom kojom njezini članovi ističu i prezentiraju svoj bugarski identitet. Kako je ranije rečeno, dio Bugara u Zagrebu čak nikada nije došao u udrugu niti posjetio njezine aktivnosti.

Iz svega rečenog moglo bi se zaključiti da u Zagrebu postoje dvije vrste Bugara prema njihovom odnosu prema bugarskom identitetu. Prvo, postoje vrlo aktivne osobe, poput Glasnove i Ivanova, koje se brinu o bugarskom identitetu, vježbaju jezik u svojim obiteljima, organiziraju kulturna događanja i rade za bugarsku zajednicu u Zagrebu i Hrvatskoj, a ima i drugih, koji iz različitih razloga, npr. svojim poslovima, djecom, različitim idejama o identitetu i životu, nisu aktivni u bugarskoj zajednici u Hrvatskoj ili uopće nisu proaktivni u potvrđivanju ili očuvanju svog bugarskog identiteta. Glavni kanali za javno predstavljanje Nacionalne udruge Bugara u Hrvatskoj su časopis *Rodna riječ*, druge publikacije, manifestacije organizirane za bugarske državne praznike, te predstavljanja tijekom raznih lokalnih i državnih festivala (ili sličnih manifestacija), koji promiču kulturu nacionalnih manjina.

Diana Glasnova ponudila je vrlo zanimljive ideje o povezanosti Bugara i Hrvata, te dokaze o bugarskom poštovanju Hrvatske. Kako je rekla: „U mom dijelu Sofije bila je žena koja je završila Veterinarski fakultet u Zagrebu. Ta je žena bila najcjenjenija osoba u mom susjedstvu i nikad je nisu zvali drugarica, uvijek gospođa, tako da je naše poštovanje prema njoj bilo jasno i očito.“ (Diana Glasnova) Glasnova vrlo zanimljivo povezuje pitanja osobnog identiteta s pitanjima bugarskog i hrvatskog identiteta kroz povijest, a sve na temelju vlastitih povijesnih i kulturnih istraživanja za članke i knjige. „Ima još nešto što vam želim reći. Zašto sam imala mišljenje da su Bugari i Hrvati jedan narod, podijeljen na dva dijela. U Bugarskoj također ima katolika. U Bugarskoj postoje hrvatske časne sestre od 1800. godine. Mnogo je redova tamo. Brinuli su se za bolesne u nekim bolnicama, imali su vrtiće. Ima članaka u časopisima o njima. Upoznala sam časnu sestru koja je provela sedamnaest godina u Bugarskoj i vratila se u Hrvatsku. Ispričala mi je priče i iskustva iz vremena koje je provela u Bugarskoj. I nekako počneš shvaćati da postoji neka tajna, javna veza, koja nas uvijek gura zajedno. Mislim da se zvala Berislava ... Ali, u principu, nije tu samo jednostran odnos, dvostrana je veza, recimo, prva tiskara... Hrvati su školovali Bugare o tome, ali i o mnogo čemu drugom. U jed-

nom broju Rodne riječi postoji članak o Ivanu Zajcu, koji je u nekim trenucima bio popularniji u Bugarskoj nego u Hrvatskoj, jer je napisao mnoge vojne koračnice za bugarsku vojsku. Upravo formiranu bugarsku vojsku. Bugarska uvijek ima poseban položaj u ovom dijelu svijeta, potpuno drugačiji“ (Diana Glasnova).

Diana Glasnova također je rekla da nije zabrinuta za svoj identitet, da je Bugarka koja živi u Zagrebu. Smatra da joj bugarska nacionalnost i članstvo u bugarskoj zajednici u Hrvatskoj pomažu u novinarskom poslu u Hrvatskoj. Naime, ona je državljanka Bugarske, te pripadnica bugarske manjine u Hrvatskoj, što je pomoglo da je hrvatski političari i mediji ne percipiraju kao prijetnju. Ta pozicija omogućila joj je da istražuje teme koje bi mogle biti problematične za hrvatske novinare. Urednički rad Diane Glasnove u Rodnoj riječi posebno zaslužuje spomen. Ako čitate hrvatske *mainstream* novine i časopise, ne možete dobiti nikakvu predodžbu o posebnim odnosima između Bugarske i Hrvatske. No, uzmete li u ruke bilo koje izdanje Rodne riječi, dobit ćete mnogo informacija o povijesnim i suvremenim važnim odnosima, političkoj suradnji, kulturnoj i gospodarskoj razmjeni ovih dviju zemalja. Tu je također adekvatno predstavljeno djelovanje Nacionalne udruge Bugara u Hrvatskoj, a jedini nedostatak ove uspješne priče jest neangažiranost mladih ljudi u aktivnostima Udruge, što je glavni razlog nelagode Raška Ivanova i Diane Glasnove.

4. Zaključna razmatranja

Namjera autora ove studije bila je dati doprinos studijama bugarsko-hrvatskih odnosa, koji su prilično marginalizirana tema u suvremenom hrvatskom znanstvenom opusu.¹³ Pokušali smo analizu migracija predstaviti u okviru povijesne sheme tipova migracija Bugara u Hrvatsku koju je uspostavila Grbić Jakopović te pomnije prikazati i dokumentirati posljednju fazu osobnim iskustvima dvoje danas najistaknutijih Bugara u Hrvatskoj: Raška Ivanova i Diane Glasnove. Njihov rad pokazuje da postoji mnogo razloga za intenzivniji rad na odnosima Hrvatske i Bugarske, te njihovom međusobnom upoznavanju kroz suradnju u različitim područjima kulture. Čini se da je mali broj Bugara u Hrvatskoj najveća prepreka daljnjem radu, ali vjerujemo da postoje i drugi koji mogu privremeno ili trajno pomoći radu Udruge. To bi mogli biti bugarski studenti koji su u Zagrebu, trenutno [2018. g.] ih je nekoliko samo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu; mogli bi to biti studenti bugarskog jezika i književnosti, koji su u trenutku pisanja ovog članka [2018. g.] s veseljem pripremali lijep program za obilježavanje *martenice* u Zagrebu; ili drugi sportaši, umjetnici, diplomati i drugi iz Bugarske koji životnu egzistenciju trenutno osiguravaju u Zagrebu. Komunikacija Ane Antolković s potomcima bugarskih vrtlara u Hrvatskoj potvrđuje riječi Ivanova i Glasnove da njihova druga generacija vrlo slabo ili češće uopće ne govori bugarski jezik. Unatoč tome, čini se da bugarski vrtlari i njihovi preci imaju značajan potencijal za očuvanje bugarske kulture i identiteta u Hrvatskoj u budućnosti, posebice uz adekvatan i motiviran pristup te potporu država Bugarske i Hrvatske.

¹³ J. BRATULIĆ, Predgovor, u *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj*, Zagreb 2014., 5-7.